

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми **«ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ЯКОСТІ «ДОБРОТА»
У ПЕРШОКЛАСНИКІВ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала:
студентка KorO1-М 18 з групи
Абрамчук Оріся Михайлівна

Керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Вержиховська О.М.

Рецензент:
кандидат психологічних наук, доцент
Гаврилов О.В.

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ З ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ З ТИПОВИМ РОЗВИТКОМ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.

1.1. Основні положення морального виховання та моральної вихованості особистості

1.2. Особливості морального виховання першокласників з інтелектуальними порушеннями

Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ МОРАЛЬНОЇ ЯКОСТІ «ДОБРОТА» У ПЕРШОКЛАСНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.

2.1. Обґрунтування методики вивчення рівня сформованості моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями

2.2. Характеристика рівня сформованості моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями

Висновки до другого розділу

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ РІВНЯ МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНОСТІ ПЕРШОКЛАСНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ, НА ОСНОВІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ЯКОСТІ «ДОБРОТА» .

3.1. Обґрунтування методики формування моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями

3.2. Аналіз даних формувального експерименту з вивчення моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями

Висновки до третього розділу

ВИСНОВОК

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

Додаток А. Виховні заняття з морального виховання, що сприяють підвищенню рівня моральної вихованості у першокласників з інтелектуальними порушеннями

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне українське суспільство в силу глобальних і локальних процесів переживає стрімку трансформацію, яка охопила всі сфери людської життєдіяльності, що обумовило зміни у міжособистісній взаємодії в соціумі. Як наслідок, вирішальною умовою є підвищення рівня моральної вихованості особистості. Моральне виховання – складова єдиного процесу суспільного виховання поряд з громадянським, національним, інтелектуальним, трудовим, фізичним, естетичним та іншими напрямками виховання. Воно включає формування відповідних переконань, моральних почуттів, звичок, потреб, стійких моральних якостей особистості. Метою морального виховання виступає гармонійно розвинена і суспільно активна особистість з високим моральним потенціалом, що бажає і вміє працювати, духовно багата і фізично досконала, а показником – моральна вихованість, одиницею якої є моральні якості.

Теоретичні аспекти даної проблеми були розглянуті в загальній психології та педагогіці, зокрема за такими напрямками: моральне виховання (Н. Архангельський, О. Белкін, І.Харламов), особистісно-зоорієнтоване (І. Бех, Є.Білінська, Л. Божович, О.Вержиховська, І. Марьєнко, О. Тихомандрицька, А. Титаренко), методика виховної роботи в школі (Н.Болдирєв, Л.М. Зюбін, С.Г. Карпенчук), діагностика моральної вихованості (І. Зверєва, Л. Коваль, П.Фролов), педагогічне забезпечення виховного процесу (В. Киричок, С. Михайлова, Н. Підгорна). Здебільшого вони висвітлюють питання сутності, механізмів, складових морального становлення особистості.

Моральне виховання дітей з інтелектуальними порушеннями є одним з головних завдань спеціальної загальноосвітньої школи, яка на сучасному етапі розвитку потребує удосконалення системи виховання учнів з інтелектуальними порушеннями, вимагає пошуку та розробки нових шляхів впливу, їх морального становлення.

У корекційній педагогіці проблема розвитку дитини у процесі морального виховання розроблена меншою мірою як в теоретичному, так і в практичному планах, зокрема розглянуто наступні напрямки: основні напрямки виховної роботи в спеціальній школі (А. Висоцька, В. Воронкова, Н. Долгобородова, Г.Дульнєв, І. Єременко, Н. Лялін, В.Мачихіна), моральне виховання дітей з інтелектуальними порушеннями (М. Буфетов, В. Липа, С. Миронова, В. Синьов), особливості засвоєння моральних понять дітьми з інтелектуальними порушеннями (Н. Тарасенко, І.Харламов), формування моральних якостей дітей з інтелектуальними порушеннями (О. Вержиховська). У працях розглянуто питання психологічного і педагогічного аспектів проблеми, що стосується дітей з інтелектуальними порушеннями.

Практичний аспект проблеми морального виховання висвітлюється у роботах М. Буфетова, О. Вержиховської, Т.Пороцької, які розкривають становлення моральної свідомості, емоційної, етичної поведінки та моральних якостей дітей з інтелектуальними порушеннями, їх активної життєвої позиції. Проте умови сьогодення потребують більш детального вивчення цих якостей, що і зумовило вибір теми даної дипломної роботи магістра.

Мета дослідження –розробити педагогічне забезпечення формування моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями.

Гіпотеза дослідження: рівень сформованості моральної вихованості молодших школярів залежить від правильного використання педагогічногозабезпечення формування моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями.

Об'єкт дослідження –моральне виховання першокласників з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – педагогічне забезпечення проблеми формування моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати теоретичні аспекти з проблеми морального виховання першокласників з типовим розвитком та інтелектуальними порушеннями.
2. Дослідити та проаналізувати рівень сформованості моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями.
3. Розробити та впровадити у практику педагогічне забезпечення, спрямоване на підвищення рівня моральної вихованості першокласників з інтелектуальними порушеннями, на основі формування моральної якості «доброта» .

Методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; проведення констатувального та формувального експериментів за допомогою бесід про сутність моральних норм та за змістом спеціально складених оповідань; статистична обробка одержаних результатів дослідження.

Експериментальна база: Перехрестівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів Закарпатської обласної ради.

Теоретична значущість полягає у поглибленні знань з проблеми морального виховання першокласників з типовим розвитком та інтелектуальними порушеннями.

Практичне значення полягає у дослідженні та аналізі рівня сформованості моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями; розробці та впровадженні у практику педагогічного забезпечення, спрямованого на підвищення рівня моральної вихованості першокласників з інтелектуальними порушеннями, на основі формування моральної якості «доброта» .

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній

конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Корекція змістового компоненту з природознавства у старшокласників з інтелектуальними порушеннями».

Структура роботи: робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки.

ВИСНОВОК

Теоретико-експериментальне дослідження проблеми формування моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями дало нам змогу зробити наступні висновки.

Моральне виховання – це одна із складових виховання підростаючого покоління, мета якого – формування системи поглядів і уявлень, норм і оцінок, рис характеру, навичок і звичок, що регулюють поведінку людей відповідно до інтересів суспільства. Важливими складовими морального виховання є: моральна свідомість, моральні почуття та діяльність. На їх базі формується моральна культура, моральний досвід, моральна вихованість та моральні якості особистості, що реалізуються у поведінці і вчинках, які її складають, характеризують типові риси цієї поведінки.

Моральна вихованість – якість особистості, яка сформувалася під впливом конкретно-історичних, суспільних та індивідуальних умов, навчання, виховання та самовиховання. Найбільш загальним показником моральної вихованості особистості є її моральні якості, які є основою її моральної поведінки. Моральні якості інтегрують найважливіші показники морального розвитку: інтелектуальний (змістовий), емоційний (мотиваційний), поведінковий (дійовий). Їх формування можливе на основі становлення відповідних компонентів морального розвитку за етапами: засвоєння знань про норми моралі, стимулювання і закріплення позитивного ставлення до їх дотримання, організація досвіду моральної поведінки.

Процес морального виховання дітей з інтелектуальними порушеннями здійснюється у комплексі зі всіма іншими напрямками виховної роботи, починаючи з дитячого садка та продовжується у школі. Діти з інтелектуальними порушеннями здатні засвоїти та дотримуватися моральних норм, проте формування особистості дитини, виховання у неї правильного ставлення до оточення, певної моральної позиції це складний педагогічний процес. Ефективність виховної роботи, спрямованої на усвідомлення та

дотримання моральних норм, потребує чіткого визначення мети цієї роботи, оцінки проміжних та кінцевих результатів морального розвитку кожного вихованця.

У процесі морального виховання дітей з інтелектуальними порушеннями навчання і виховання являються провідними факторами формування моральних якостей; в умовах правильно побудованої виховної роботи, у них можливо сформувати досить стійкі моральні якості, які формуються на основі тісного поєднання розумового, емоційного та поведінкового компонентів; формування моральних якостей як у дітей з типовим розвитком, так і з інтелектуальними порушеннями можливе за умови врахування їх психологічних особливостей.

Дослідження рівня вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на базі вивчення сформованості моральної якості «доброта» можливе за допомогою наступних етапів: 1) бесіда про сутність моральних норм, яка побудована за системою попереднього спланованих запитань; 2) бесіда за змістом спеціально складених оповідань відповідно до сутності моральної категорії «доброта». Дана методика дозволяє виявити: 1) наявність у першокласників з інтелектуальними порушеннями знань про моральні норми та правила, 2) вивчити розуміння та ставлення дітей до них; 3) з'ясувати рівень сформованості моральної якості «доброта»; 4) визначити шляхи корекційно-виховної роботи з даною категорією дітей.

Аналіз вивчення рівня сформованості моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями та з типовим розвитком інтелекту дає змогу стверджувати, що: загальні уявлення про добро і зло, що мають першокласники з інтелектуальними порушеннями здебільшого викривлені, не достатньо конкретизовані, не деталізовані й поверхневі; рівень знань про моральну норму у першокласників з інтелектуальними порушеннями є низьким порівняно з типовим розвитком; рівень сформованості морального поняття крізь оцінку описаної моральної ситуації,

порівняно з дітьми, що мають типовий інтелектуальний розвиток, знаходиться на низькому рівні; моральна якість «доброта» дітьми аналізується за напрямками, які вказують на відносини з однолітками, інколи з дорослими; також досліджувана якість висвітлюється з точки зору повсякденного життя того, що їм близьке; прихильність до того чи іншого персонажу оповідання визначається на основі ситуації, що склалась; аргументоване пояснення вибору відсутнє у дітей з інтелектуальними порушеннями, що не спостерігається у першокласників з типовим розвитком.

Корекційно-виховна робота з морального виховання у спеціальній школі проводиться у процесі різноманітних виховних занять та годин. Вона, в основному полягає у тому, що б отримані морально-етичні знання щодо моральної якості «доброта» першокласниками з інтелектуальними порушеннями були якомога повнішими, точнішими і передбачали би своє включення у реальну діяльність та повсякденне життя дітей. Відсутність цього призводить до того, що діти з інтелектуальними порушеннями не закріплюють отримані моральні знання та уявлення та у кінцевому результаті не можуть своєчасно та доцільно використовувати їх в своїй практиці.

Запропонована нами методика формування моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями передбачає проведення різноманітних виховних заходів, які мають вигляд виховних занять з використанням етичної бесіди, інформація на яких подається у доступній дітям формі та сприяє виправленню, розширенню, поглибленню, систематизації та узагальненню морально-етичних знань та уявлень про моральну якість та успішному перенесенню їх у практичну діяльність та буденне життя дітей. Побудована робота відповідає загальній суті і структурі становлення моральної якості і передбачає, в основному, фронтальну форму роботи. Але, врахувавши наявність у першокласників з інтелектуальними порушеннями різних рівнів сформованості та особливостей прояву складових

становлення моральних якостей, важливо було поєднувати групові та індивідуальні форми роботи.

Отримані результати показали, що рівень знань першокласників з інтелектуальними порушеннями про моральну якість «доброта» відчутно підвищився у своєму відсотковому значенні, їх словниковий запас поповнився новими складовими доброти, які учні, переважна більшість, вже адекватніше трактували та використовували у поясненнях. Практичні вправи, ігри, розбір різноманітних життєвих ситуацій, які використовувались на виховних заняттях, позитивно вплинули на моральний розвиток першокласників з інтелектуальними порушеннями та сприяли становленню моральної якості «доброта», як фундаментальної якості особистості, підвищенню рівня моральної досконалості та усвідомлення.

Системні виховні заняття з моральної тематики є доступним засобом виховання, який допомагає першокласникам з інтелектуальними порушеннями розширити та поглибити знання та уявлення про моральну якість «доброта», закласти основу (за умови відсутності) і сприяти розвитку якості як невід'ємної складової особистісної вихованості, дає змогу самостійно керувати нею. Все це є безпосереднім показником зростання першокласників з інтелектуальними порушеннями рівня моральної вихованості. Тому, ми вважаємо, доцільним подальше використання виховних занять як цілісної системи морально-виховної роботи не лише у першому класі, а й в інших класах спеціальної школи. Аналізуючи проведену роботу щодо особливостей формування моральної якості «доброта» у першокласників з інтелектуальними порушеннями, вважаємо за потрібне: проведення корекційно-виховних занять, які мають морально-етичну тематику, сприяють кращому усвідомленню засвоєваних знань та уявлень стосовно моральної якості «доброта»; формування моральної якості, згідно вікової групи, можливе за умови врахування індивідуальних особливостей та можливостей кожного учня класу; на базі адекватних та усвідомлених першокласниками з інтелектуальними порушеннями

моральних знань можна сформувати позитивне ставлення до моральної категорії «доброта» як складової особистісної вихованості кожної людини, риси характеру; створення різноманітних морально-етичних ситуацій сприяють практичній реалізації першокласниками з інтелектуальними порушеннями отриманих моральних знань, уявлень та понять, а також у свою чергу запобігають механічному засвоєнню нової інформації та її формалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архангельский Н.В. Нравственное воспитание / Н.В. Архангельский. – М.: Просвещение, 2000. – 174 с.
2. Белкин А.С. Нравственное воспитание учащихся вспомогательной школы: Учебное пособие / А.С. Белкин. – М.: Просвещение, 1977. – 112 с.
3. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д. Бех. – К.: Україна-Віта, 1995. – 202 с.
4. Бех І.Д. Нравственность личности – стратегия становления / І.Д. Бех. – Ровно: РИОПП, 1991. – 140 с.
5. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
6. Білинська Є.П. Соціальна психологія особистості / Є.П. Білинська, О.А. Тихомандрицька. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 301 с.
7. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1988. – 198 с.
8. Бондар В.І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності / В.І. Бондар. – К.: Радянська школа, 1988. – 128 с.
9. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе: учеб. пособие для пед. ин-тов. – 2. изд., испр. и доп. / Н.И. Болдырев. – М.: Просвещение, 1981. – 222 с.
10. Буфетов Н.М. Нравственное воспитание в вспомогательной школе / Н.М. Буфетов. – Алма-Ата: Мектеп, 1988. – 88 с.
11. Вержиховська О.М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей особливостями інтелектуального розвитку: Навчально-методичний посібник / Вержиховська О.М., Бонецька О.М., Козак А.В. – Кам'янець-Подільський ТОВ «Друк-Сервіс», 2013. – 372 с.

12. Вержиховська О.М. Формування моральних якостей у молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями у позакласній виховній роботі: монографія / О.М. Вержиховська. – Кам'янець-Подільський: видавець Зволейко Д.Г., 2009. – 228 с.

13. Висоцька А.М. Основні напрямки виховної роботи з формування спеціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів: методичний посібник / А.М. Висоцька, І.І. Івашина. – Черкаси: ЧОППОП, 2003. – 31 с.

14. Висоцька А. М. Організація корекційно-виховних занять із розумово відсталими школярами / А.М. Висоцька // Дефектологія. – 2012. – № 1. – С. 14-17.

15. Висоцька А. М. Програма для допоміжної школи : орієнтовна тематика виховних заходів (1-4 кл.) / А.М. Висоцька, А.В. Лапін // Дефектологія. – 2011. – № 2. – С. 25-31.

16. Воспитание и обучение детей в вспомогательной школе: Книга для учителя / под редакцией В.В. Воронковой. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 416 с.

17. Воспитательная работа в вспомогательной школе / под редакцией В. Мачихиной. – М.: Просвещение, 1980. – 63 с.

18. Выготский Л. С. Собрание сочинений в 6 т. / Л. С. Выготский; под ред. Т. А. Власовой. – М.: Педагогика, Т. 5. Основы дефектологии. – 368 с.

19. Гаврилушкина О.П. Воспитание и обучение умственно отсталых дошкольников / О.П. Гаврилушкина, Н.Д. Соколова. – М.: Просвещение, 1985. – 72 с.

20. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.

21. Дети с отклонениями в развитии / под ред. М.С. Певзнер. – М.: Просвещение, 1995. – 112 с.

22. Долгобородова Н. П. Воспитание учащихся в вспомогательной школе / Н.П. Долгобородова, Н. А. Лялин, И.Д. Пик. – М.: Просвещение, 1968. – 144 с.

23. Дульнев Г.М. Учебно-воспитательная работа в вспомогательной школе / Г.М. Дульнев / Под ред. Г.А. Власовой, В.Г. Петровой. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
24. Еременко И.Г. Олигофренопедагогика / И.Г. Еременко. – К.: Вища школа, 1985. – 325 с.
25. Загальна психологія.: Курси лекцій / за ред. О. Скрипченко, Л. Долинської. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 436 с.
26. Занков Л.В. Психология умственно отсталого ребенка / Л.В. Занков. – М.: Учпедгиз, 1989. – 78 с.
27. Зверева І.Д. Діагностика моральної вихованості школярів / І.Д. Зверева, Л.Г. Коваль, П.Д. Фролов. – К.: ІСДО, 1995. – 156 с.
28. Зюбин Л.М. Психология воспитания: метод. пособие / Л.М. Зюбин. – М.: Высшая школа, 1999. – 72 с.
29. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник / С.Г. Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.
30. Киричок В.О. Заняття з морального виховання: посібник для вчителя / В.О. Киричок, Н.І. Підгорна. – К.: Освіта, 1998. – 79 с.
31. Коррекционная педагогика в начальном образовании. / под ред. Г.Ф. Кумариной. – М.: Академия, 2003. – 312 с.
32. Кот М.З. Теорія і методика виховної роботи у допоміжній школі / М.З. Кот. – К.: Освіта, 1998. – 170 с.
33. Критерії моральної вихованості молодших школярів: Книга для вчителя / за ред. І.Д. Бега, С.Д. Максименка. – К.: Радянська школа, 1989. – 95 с.
34. Круть М. Погляд на навчання та виховання дітей з інтелектуальними порушеннями/ М. Круть // Дефектолог. – 2010. – № 4. – С. 10-12.
35. Леонтьев А.Н. Язык, речь, деятельность / А.Н. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1989. – 181 с.

36. Ліфарєва Н. Психологія особистості : навчальний посібник/ Н. Ліфарєва. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 237 с.
37. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики: учеб. пособ. / В. А. Липа. – Донецк : Лебидь, 2002. – 327 с.
38. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции – 2-е изд., перераб. и дополн. / Липа В.А. – Славянск: передприниматель Маторин Б.И., 2012. – 386 с.
39. Лушин П.В. Психология личностного изменения / П.В. Лушин. - Кировоград: Имэкс ЛТД, 2002. – 358 с.
40. Максименко С.Д. Общая психология / С.Д. Максименко. – М.: Рефл-бук, 2004. – 528 с.
41. Марьенко И.С. Нравственное становление личности школьника / И.С. Марьенко. – М.: Педагогика, 1985. – 104 с.
42. Методика воспитательной работы: Учеб. пособ. / Л. А. Байкова, Л.К. Гребенкина, О.В. Еремкина: под. ред. В. А. Слостенина. – 2-е изд. – М.: Академия, 2004. – 143 с.
43. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навч. посіб. / С.П. Миронова - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський Державний університет, ред-но – вид. від., 2008. – 204 с.
44. Михайлова С.А. Формирование нравственно-этического представления у учащихся 3-6 классов школы VIII вида путем организации беседы и дискуссии / С.А. Михайлова // Воспитание и обучение детей с нарушением интеллекта. – 2010. – № 2. - С. 31 – 35.
45. Нравственные проблемы развития личности. / под ред. А.И. Титаренко. – М.: Просвещение, 1997. – 335 с.
46. Нуженко Т. Роль етичних бесід у моральному вихованні дітей з інтелектуальними порушеннями/ Т. Нуженко // Дефектолог – 2008. – №3. – С. 32 – 43.
47. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2008. – 415 с.

48. Петрова В.Г. Практическая и умственная деятельность детей-олигофренов / В.Г. Петрова. – М.: Просвещение, 1988. – 160 с.
49. Пороцкая Т.И. Работа воспитателя вспомогательной школы / Т.И. Пороцкая. – М.: Просвещение, 1984. – 256 с.
50. Психологические вопросы коррекционной работы во вспомогательной школе / Под ред. Ж. И. Шиф. – М.: Педагогика, 1982. – 163 с.
51. Рожков А.В. Нравственное воспитание: поиски новых подходов / А.В. Рожков. – М.: Питер, 2000. – 243 с.
52. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 1. – 720 с.
53. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника: Учеб. пособ. для студентов педагогических институтов по специальности «Дефектология» - 3-е издание, перераб. и дополн / С.Я. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.
54. Савіцька Г.І. Виховання морально-етичних норм поведінки в учнів допоміжної школи / Г.І. Савіцька // Дефектологія. – 2005. – №3. – С. 26-29.
55. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. – Частина 2. Навчання і виховання дітей / В. М. Синьов. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 224 с.
56. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини: підручник / В.М. Синьов, М.П. Матвєєва, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
57. Смирнова А.Н. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы / А.Н. Смирнова. – М.: Просвещение, 1982. – 189 с.
58. Степанов В.Г. Психология индивидуального подхода к трудным учащимся / В.Г. Степанов. – М.: Просвещение, 1991. – 217 с.
59. Тарасенко Н.В. Особенности усвоения нравственных понятий и понимание оценки поступков человека учащимися во вспомогательной школе / Н.В. Тарасенко, А.И. Капустин. – М.: Просвещение, 1988. – 120 с.

60. Харламов И.Ф. Нравственное воспитание школьников: пособие для клас. руководителей / И.Ф. Харламов. – М.: Просвещение, 2003. – 95 с.